

O'ZBEKISTONDA QIMMATLI QOG'OZLAR BOZORINING TAHLILI VA BU BOZORDA KAPITAL JALB QILISHNING ISTIQBOLLARI

Muxtorov Saidakmal Saidkarim o'g'li

Bank-moliya akademiyasi magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14012855>

Annotatsiya. Mazkur maqolada O'zbekistonda qimmatli qog'ozlar bozorining joriy holati, uning rivojlanish tendensiyalari va muammolarni tahlil qilinadi. O'zbekiston iqtisodiyotini barqarorlashtirish va diversifikatsiya qilish maqsadida qimmatli qog'ozlar bozorining rivojlanishi zaruriyati ko'rib chiqiladi. Bozor ishtirokchilari, davlat siyosati va tartibga solish choralari asosida, qimmatli qog'ozlar bozorida kapitalni jalb qilishning imkoniyatlari va istiqbollari o'rganiladi. Shuningdek, maqolada qimmatli qog'ozlar orqali investitsiyalarni jalb qilish va ushbu yo'nalishda rivojlanish istiqbollari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Qimmatli qog'ozlar bozori, kapital jalb qilish, O'zbekiston iqtisodiyoti, investitsiyalar, moliyaviy bozor, fond bozorini tartibga solish, qimmatli qog'ozlar orqali investitsiya.

ANALYSIS OF THE STOCK MARKET IN UZBEKISTAN AND PROSPECTS FOR ATTRACTING CAPITAL IN THIS MARKET

Abstract. This article analyzes the current state of the stock market in Uzbekistan, its development trends and problems. In order to stabilize and diversify the economy of Uzbekistan, the need for the development of the securities market is considered. Based on market participants, state policy and regulatory measures, opportunities and prospects of attracting capital in the securities market are studied. Also, the article considers the prospects of attracting investments through securities and development in this direction.

Key words: stock market, capital attraction, economy of Uzbekistan, investments, financial market, stock market regulation, investment through securities.

АНАЛИЗ ФОНДОВОГО РЫНКА УЗБЕКИСТАНА И ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИВЛЕЧЕНИЯ КАПИТАЛА НА ЭТОТ РЫНОК

Аннотация. В данной статье анализируется современное состояние фондового рынка Узбекистана, тенденции и проблемы его развития. В целях стабилизации и диверсификации экономики Узбекистана рассматривается необходимость развития рынка ценных бумаг. На основе участников рынка изучаются государственная политика и меры регулирования, возможности и перспективы привлечения капитала на рынок ценных бумаг. Также в статье рассмотрены перспективы привлечения инвестиций через ценные бумаги и развития в этом направлении.

Ключевые слова: фондовый рынок, привлечение капитала, экономика Узбекистана, инвестиции, финансовый рынок, регулирование фондового рынка, инвестирование через ценные бумаги.

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan iqtisodiy isloxlarning ikkinchi bosqichi qimmatli qog'ozlar bozorni rivojlantirishda yangi bosqich bo'ldi. Chunki endilikda qimmatli qog'ozlar bozoriga jiddiy e'tibor berila boshlandi. Jumladan, ikkilamchi bozorni tashkil qilinishiga kirishildi.

Fond bozori infrastrukturasi jadal sur'atlar bilan tashkil qilish maqsadida investitsiya kompaniyalari va fondlari, kliring palatalari va fond do'konlari, reklama firmalari va XIF (xususiy investitsiya fondi)lari shakillantirildi.

1992-yilning yanvarida «Toshkent» birjasining Fond bo'limi respublikada birinchi bo'lib qimmatli qog'ozlar bilan muntazam savdolarini o'tkazishga kirishdi. O'sha 1992 yilda «Toshkent» birjasi Fond bo'limining qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar bo'yisha aylanmasi 26 mln.rublni tashkil qildi, bu Rossiyaning fond birjalarining xuddi shunday ko'rsatkichlari bilan taqqoslanadigan darajada edi. Fond birjasi o'z faoliyatida O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlariga, birja ustaviga hamda qimmatli qog'ozlar bilan bog'liq vazifalarni amalga oshirishning ichki qoidalariga qiladi Fond birjasi (tovar-fond birjasining yoki valyuta birjasining fond bo'limi) O'zbekiston Respublikasi qonunlariga muvofiq ro'yxatdan o'tkaziladi va u qimmatli qog'ozlarga doir birja faoliyati yuritish uchun O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligidan litsenziya oladi. Qimmatli qog'ozlarga doir birja faoliyati yuritish uchun litsenziya olmagan tashkilot bunday faoliyat yuritishga haqli emas. Moliya-fond birjalari va valyuta birjalarida mustaqil tarkibiy bolinma va mustaqil bolmagan tarkibiy bolinma sifatida fond bolimlari tashkil etilishi mumkin. Fond bo'limlari o'z faoliyatlarida fond birjalariga qo'yiladigan barcha talablarga amal qilishlari lozim.

Qimmatli qog'ozlar momilasini amalga oshirish huquqini beruvchi ruxsatnoma (litsenziyasi) bo'lgan yuridik va jismoniy shaxslar fond birjasi muassasalari bo'lishlari mumkin. Birjada brokerlik o'rnini sotib olgan yuridik va jismoniy shaxslar, shu jumladan, yuridik va jismoniy shaxslar fond birjasining (mol-fond yoki valyuta birjasi fond bo'limining) a'zolari bolishlari mumkin. Fond birjasi a'zolarining miqdorini birjaning boshqaruv organlari, ularning mansabdor shaxslari va mutaxassislari fond birjasi a'zolari bo'lishga haqli emaslar. (O'zRning 22.09.2005 yil ORQ-7-son Qonunining 2-moddasiga asosan tahrirda so'zlar bekor qilindi) Fond birjasi a'zolari qimmatli qog'ozlar momilasini amalga oshirish ushuni ruxsatnomalarga ega bo'lgan hamda investitsiya muassasasi maqomini olgan taqdirdagina oldi-sotdiga qo'yiladi.

Brokerlik o'rini sotib olgan jismoniy shaxs uni davlat hokimiyati mahalliy organlarida ro'yxatdan o'tkazganidan va bankda hisob raqam ochganidan keyingina oldi-sotdiga qo'yilishi mumkin. Qimmatli qog'ozlarga doir birja amallari qoidalarini birjaning yuqori boshqaruv organi tasdiqlaydi.

Fond birjasi birja oldi-sotdisi vaqtidagi bitimlarni tuzish, bitimlarni tekshirib ko'rish va ular yuzasidan hisob-kitob qilish tartibini mustaqil ravishda ishlab chiqadi va tasdiqlaydi. Fond birjalari va fond bo'limlari O'zbekiston Respublikasi Moliya vazirligi bilan kelishib olingan qimmatli qog'ozlar muomalasi bitimlarini amalga oshirish nizomlari va ichki qoidalar, fond birjasi ustavi (fond bo'limi tog'risidagi Nizom) asosida ish tutadilar. Fond birjasida amallarni uning a'zolarigina amalga oshira oladilar.

Fond birjasi faoliyatining pul ta'minoti:

- fond birjasi aksiyalarini sotish;
- fond birjasidagi brokerlik o'rinlarini sotish;
- fond birjasi a'zolariga muntazzam to'lab boriladigan a'zolik badal (dividend) lari;
- birja bitimlarini ro'yxatdan o'tkazishda olinadigan yig'imlar;
- qimmatli qog'ozlar muomalasida vositachilik qilishda olinadigan komission haq;
- birja ustavida nazarda tutilgan axborot xizmati va xizmatlar ko'rsatishdan keladigan daromadlar hisobidan amalga oshirilishi mumkin.

O'zbekiston Respublikasida davlat mulkini boshqarish va tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash qo'mitasi qoshida qimmatli qog'ozlar bozori faoliyatini nazorat qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining (30 mart 1996 y) binoan maxsus markaz tashkil etildi.

Markazning o'z faoliyatlari doirasida qabul qilgan qarorlari, mulkchilik shakllaridan qat'iy nazar, xo'jalik birlashmalari, korxonalar va tashkilotlar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi va xorijiy davlatlarining fuqarolari tomonidan bajarilishi majburiydir.

Nisbatan katta hududlarga ega bo'lgan mamlakatlarda, odatda qimmatli qog'ozlarning mintaqaviy yoki mahalliy bozorlari shakllanadi. O'zbekistonda masalan, qimmatli qog'ozlarning lokal bozorlari qimmatli qog'ozlar bilan savdo qilishni Qoraqolpog'iston Respublikasi, Toshkent shaxri va 12 ta viloyatdan iborat bo'lgan ma'muriy-xududiy tuzilmalar ixtiyoriga topshirish tamoyili bilan namoyon etilgan. Bu mintaqalarning har birida davlat boshqaruvi idoralari, fond birjalarining bo'linmalari, qimmatli qog'ozlar bozori umumiy va maxsus infratuzilmasining muassasalari mavjud.

Tashkil etilishning yagona tamoyiliga qaramasdan mintaqaviy bozorlar bir-biridan umuman iqtisodiyotning rivojlanishi darajasi, emitetlarning ma'lum bir tarmoqqa tegishliligi,

emitentlar va imkoniyatli sarmoyadorlarning miqdoriy hamda sifat hususiyatlari, infratuzilamalarining rivojlanganligi, professional ishtirokshilarning faolligi va o'z navbatida qimmatli qog'ozlar bilan bajariladigan operatsiyalarning hajmi bilan farq qiladi. Tabiiyki masalan, Surxondaryo viloyati hududida chiqarilgan qimmatli qog'ozlarning egalari, asosan mahalliy tashkilotlar va fuqarolar bo'ladi. Shunday qilib mintaqaviy bozorlarda viloyat doirasida xo'jaliklar va axoli tomonidan pul mablag'larini yetkazib berish hamda iste'mol qilish bo'yicha nisbatan chegaralangan aylanmasiga yo'l qo'yiladi. Shu munosabat bilan bir birlaridan yuqorida ko'rsatilgan xususiyatlari bilan farqlanuvchi masalan, Toshkent shaxri, Andijon viloyati, Qoraqalpog'iston Respublikasi va boshqa mintaqalarda shakillangan qimmatli qog'ozlar bozorlari to'g'risida gapirish mumkin. Biroq doimo shuni yodda tutish kerakki, ushbu bozorlar bir-birlari bilan uzviy bog'langan, yagona markaz tomonidan tartibga solinadi va boshqariladi hamda barcha uchun umumiy bo'lgan qonuniy asosga ega bo'lib, O'zbekistonning yagona fond bozorini tashkil qiladi.

O'zbekiston qimmatli qog'ozlar bozorni rivojlantirish va tartibga solish usullarini takomillatirish borasida Buyuk Britaniya va AQSh tizimining quyidagi elementlari qo'llash maqsadga muvofiq bo'lar edi:

- Buyuk Britaniyaning riskni bartaraf qilish(Debt Management Offise) va ishtirokchilarni rag'batlantirish tizimini joriy qilish lozim;

- Rivojlanib borayotgan yangi qimmatli qog'ozlar bozori hali to'yinmagan bo'lib, jahon tajribasini kiritish va texnologik modernizatsiya qilish orqali sohani kengaytirish lozim;

- AQShning yetakchi fond birjalarida birjaga kiritilgan maxsus maklerlarni tashkil qilish.

Bu birjani nazorat qilishda yordam beradi;

- Qimmatli qog'ozlar bozorini rivojlantiruvchi maxsus qo'mita tashkil qilish lozim;

Qimmatli qog'ozlar bozori strukturasi kengaytirib, palatalar va qo'mitalarga ajratish lozim;

- Buyuk Britaniya kabi bozor ishtirokchilarini banklar bilan ishlaydigan erkin maklerlarga aylantirish lozim.

Agar yuqoridagi usullardan foydalanilsa, o'ylaymizki hozirda qimmatli qog'ozlar bozorida mavjud bo'lgan muammolar o'z yechimini topishi mumkin. Albatta buni bosqichma-bosqich har tomonlama amalga oshirish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Hozirgi kunda "Toshkent" Respublika fond birjasi mamlakatimiz qimmatli qog'ozlar bozorining asosiy savdo maydoni hisoblanib, u yerda turli xil qimmatli qog'ozlar bilan savdolar amalga oshirilmoqda.

Fond birjasining bugungi kundagi asosiy maqsadlaridan biri – respublikamizdagi moliyaviy barqaror va likvidli aksiyadorlik jamiyatlarini listingga jalb qilishdir. Aksiyadorlik jamiyatlarining rasmiy birja listingiga kiritilishi bu – ushbu jamiyatlarning ma'lum darajada ishonchliligidan va moliyaviy barqarorligidan darak beradi hamda ular to'g'risidagi axborotlarning doimiy oshkor qilinib borilishi esa investorlarning investitsiya kiritishga bo'lgan ishonchini oshiradi.

Bundan tashqari, aksiyadorlik jamiyatlarining fond birjasi listingiga kiritilishi, ularning xalqaro fond bozorlariga integratsiyalashuvida keng imkoniyatlar yaratadi, ya'ni xorijiy investorlar birinchi navbatda listingga kirgan kompaniyalar aksiyalarini avzal deb hisoblaydilar.

Chet el fond birjalari esa asosan o'z mamlakati fond birjasi listingiga kirgan aksiyadorlik kompaniyalariga tegishli qimmatli qog'ozlarnigina savdoga chiqaradilar.

Aksiyadorlik jamiyatlarini birja listingiga jalb qilish maqsadida "Toshkent" Respublika fond birjasi tomonidan amaldagi listing jarayonlari tartibiga tegishli o'zgartirishlar kiritildi, ya'ni aksiyadorlik jamiyatlarini listing kiritish jarayoni soddalashtirildi va listing to'lovlari miqdori qayta ko'rib chiqildi.

Fond birjasi tomonidan aksiyadorlik jamiyatlarini listing jalb qilish bo'yicha ko'rilayotgan chora – tadbirlar o'z samarasini berdi, jumladan, 2006-yilda listing kompaniyalari soni 4 tani tashkil etgan bo'lsa, 2023-yil yakuni bilan birja listingiga kiritilgan aksiyadorlik jamiyatlarning soni 133 tani tashkil etdi. Listing kompaniyalari tarkibiga tijorat banklari, sug'urta kompaniyalari, neft va gaz sanoati, yengil sanoat, qurilish mollari ishlab chiqaruvchi, agrosanoat kompleksi, energetika va metallurgiya tarmog'idagi hamda boshqa korxonalar kiritilgan.

Bugungi kunda birja listingiga kiritilgan aksiyadorlik jamiyatlarining 17 tasi oily toifa xisoblanadigan "A" toifaga, 20 tasi "V" toifaga, 76 ta aksiyadorlik jamiyatlari "S" toifaga javob beradi.

Shunday qilib, "S" toifa talablariga javob beradigan aksiyadorlik jamiyatlari salmog'i ko'pchilikni tashkil etmoqda, ya'ni ushbu aksiyadorlik jamiyatlarining nizom jamg'armasi jamiyat davlat ro'yxatidan o'tkazilgan sanada O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki tomonidan belgilangan kurs bo'yischa 400 000 (to'rt yuz ming) AQSh dollariga teng bo'lgan ekvivalent summani tashkil etishi hamda oxirgi ikki moliyaviy yil natijalari ijobiy bo'lganligini ko'rsatadi.

So'nggi yillarda listing kompaniyalarining aksiyalari bilan amalga oshirilayotgan bitimlar salmog'i umumiy birja aylanmasida sezilarli darajada o'sishi kuzatilmoqda. 2006 yilda ushbu ko'rsatkich 3,3% ni tashkil qilgan bo'lsa, 2023 yil yakunlari bo'yicha 65,6% ni tashkil qildi.

Fond birjasi listing tarkibiga kiruvchi aksiyadorlik jamiyatlarining yana bir muhim afzallik tomoni shundaki, listingdagi qimmatli qog'ozlar shak-shubhasiz kotirovka qilinadi, bu esa mazkur

aksiyalar bahosi shakllanishining bozor mexanizimini yaratishda xamda aksiyalarning haqiqiy bozor bahosini aniqlash imkoniyatini yaratadi, bu esa o'z navbatida uning kapitallashuv darajasining o'sishiga olib keladi.

2020 yilning 31 dekabr holatiga birja rasmiy listingiga kirgan aksiyadorlik jamiyatlari aksiyalarining bozor kapitalizatsiyasi darajasi ko'rsatkishlari 5448,9 mlrd. so'mni tashkil qildi. «Toshkent» Respublika fond birjasining xizmatlari turini kengaytirish strategiyasining mantiqiy davomiyligi bu mamlakatimizda repo bozorini rivojlantirishdir. REPO bitimlari qimmatli qog'ozlarni garovga qo'yish yo'li bilan pul mablag'larini qarzga olishning ommabop usuli hisoblanadi. Mijozga tegishli bo'lgan qimmatli qog'ozlar nafaqat foyda keltirishi, balki kredit mablag'larini zudlik bilan jalb qila oladigan samarali vosita sifatida ham qo'llanilinishi mumkin.

Xulosa o'rnida shularni ta'kidlash mumkinki, hozirgi kunda jahon iqtisodiyotining muhim ajralmas qismi hisoblangan qimmatli qog'ozlar bozorini chuqur o'rganish, ularni tashkil qilish va bu bozorlarda kapital jalb qilishni samarali yo'lga qo'yish yakunda mamlakat iqtisodiyotining jadal sur'atlarda o'sishini ta'minlaydi.

REFERENCES

1. Malikov T.S. Moliya. – T.: Sharq, 2018. – 277 b.
2. Mamatov B.S. va boshq. Investitsiyalarni tashkil etish va moliyalashtirish. Darslik. – T.: Iqtisod-moliya, 2014. – 608 b.
3. Nurmuxamedova B., Kabirova N. Финансы. Учебное пособие. – T.: Iqtisodmoliya, 2010.